

Hâvî usulü'nün sematik gösterilişi

killerde sıralanmış ilk otuz iki zamanın ardından bir fer' usulü ile bunu takip eden bir nîm-hafif usulü'nün birleşmesinden oluştuğu görülür. 64/4'lük ikinci ve 64/2'lik üçüncü mertebeleri kullanılmıştır. Daha çok kullanılan 64/2'lik mertebesine "ağır hâvî" adı verilmiştir. Usulün eski yapısı, özellikle üçüncü mertebede bazı vuruşların velvelelendirilmesiyle zaman için de birtakım değişikliklere uğramıştır.

Hâvî usulü peşrevlerde ve I. bestelerde kullanılmıştır. Bu usul ile ölçülmüş I. bestelerin her hânesi birer usuldür. Hânenin ilk otuz iki zamanında mısra, bunu takip eden otuz iki zamanda, yani fer' usulü'nün başından itibaren ise terennüm kısmı başlar. Terennüm sonunda mısra tekrarı yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Ezgi, *Türk Musikisi*, II, 165-171; Özkan, *TMNÜ*, s. 681-682; Rauf Yekta, *Türk Musikisi*, s. 131-132; Sadeddin Heper, "Türk Musikisinde Usuller -4-", *MM*, sy. 347 (1978), s. 14-15.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

el-HÂVÎ (الحاوی)

Ebû Bekir er-Râzî'nin
(ö. 313/925)
tıbba dair eseri.

Tam adı *Kitâbü'l-Hâvî fi't-tıb*'dir. Zengin muhtevasıyla Râzî'nin bütün tıbbî tecrübe ve birikimini ihtiva ettiği için müellifin olgunluk döneminin ürünü olduğu

kanaatini veren, nazari incelemeler ve klinik gözlemler hakkında tutulmuş, fakat yeterince gözden geçirilip sistemleştirilememiş notlardan oluşur. Bu sebeple klasik kaynaklarda, eserin Râzî'nin ölümünden sonra talebeleri tarafından derlendiği kaydedilmektedir. Nitekim İbn Ebû Usaybia, ünlü vezir Ebû'l-Fazl İbnü'l-Amîd'in Râzî'nin kız kardeşinden eserin müsveddelerini satın aldığını, müellifin talebelerinden bir komisyon oluşturarak bu notları tasnif ettirdiğini belirtmektedir (*'Uyûnü'l-enbâ*, s. 420).

İbnü'n-Nedîm, *el-Hâvî'nin el-Câmî'u'l-hâşır li-şınâ'ati't-tıb* adıyla da anıldığını, eserin on iki cilt (kısmı) olduğunu kaydetmekte ve planını vermektedir (*el-Fihrist*, s. 357; karşı. İbnü'l-Kiftî, s. 178, 180). Râzî'nin eserleri hakkında bir katalog hazırlamış olan Bîrûnî, onun *el-Câmî'u'l-kebîr* adlı eserinin *el-Hâvî* adıyla da tanıdığını, notlar halinde kaleme alınan kitabın eksik olduğunu kaydetmektedir (bk. Mahmûd Necmâbâdî, s. 10). İbn Ebû Usaybia ise *el-Hâvî*'yi Râzî'nin en önemli ve en hacimli tıp eseri olarak zikretmekte, bunun, kadim tıp literatüründen kendi zamanına kadar oluşup gelişen tıp birikimini kapsadığını, ancak tamamlanmasına müellifin ömrünün kâfi gelmediğini bildirmektedir. İbn Ebû Usaybia, *el-Hâvî*'den başka *Kitâbü'l-Câmî'* (*Hâşuru şınâ'ati't-tıb*) adıyla on iki ciltlik bir eseri daha tanıtmakta ve bunun *el-Fihrist*'tekine benzer bir planını vermektedir. Onun vardığı sonuca göre *el-Hâvî* ile

el-Câmî' planları aynı olmadığı, dolayısıyla iki farklı eser olduğu halde sonradan karıştırılmıştır (*'Uyûnü'l-enbâ*, s. 421, 423-424). Müellifin kendisi ise yalnızca *el-Câmî'u'l-kebîr*'den söz etmekte; o döneme kadar böyle bir tıp kitabı yazılmadığını, bu eseri yazmak için on beş yıl geceli gündüzlü çalıştığını, hatta bu yüzden gözlerinin görmez, ellerinin tutmaz olduğunu söylemektedir (*Resâ'il fel-sefiyye*, s. 109-110). Modern araştırmacılar tarafından da zaman zaman paylaşılan bu iki eserin aynı olduğu kanaatini Râzî tıbbının uzmanı olan E. Zekî İskender sarsmıştır. İskender'e göre *el-Câmî'* on iki cilt olup günümüze yalnızca iki cildi ulaşmıştır (Oxford Bodleian Library, Or., nr. 561). *el-Hâvî* ise Râzî'nin bitiremediği, ancak ölümünden sonra talebelerince derlenen ve yirmi beş ciltten oluşan bir eserdir. Nitekim *el-Hâvî*'nin yirmi beş ciltlik Latince baskıları elimizde ve iki eserin muhtevaları kesinlikle birbirinden farklıdır (*el-Meşrih*, XLIV [1960], s. 475). Zekî İskender bu hükme, Londra Wellcome Historical Medical Library'deki yazmalar koleksiyonunda yer alan (Or., nr. 123) bir *Kitâbü'l-Hâvî fi't-tıb* yazmasının henüz neşredilmemiş ilk dört cildini inceledikten sonra varmıştır. Unvan sayfasında adının *el-Hâvî* olduğu açıkça belirtilen söz konusu yazmanın I. cildi "Fî Usûli't-tıbbiyye", II. cildi "el-Edviyetü'l-müfrede", III. cildi "el-Edviyetü'l-mürekkebe", IV. cildi ise "el-Emrâz ve ilâcâtühâ" başlığını taşımaktadır (*A Catalogue of Arabic Manuscripts*, s. 1-2). Eserin Madrid Escorial Library'de bulunan yazma nüshasına (nr. 806) dayanılarak Haydarâbâd'da yapılan yegâne Arapça baskısının I. cildi doğrudan doğruya "Fî Emrâzi'r-re's" başlığı ile başlamakta ve bu çerçevede beyinle ilgili fizyolojik ve psikolojik âzarlar ele alınmaktadır (*el-Hâvî fi't-tıb*, I, 1-2). Haydarâbâd neşrine esas olan nüshanın Wellcome Historical Medical Library yazmasını takip edip etmediğinin anlaşılması yahut *el-Hâvî*'nin genel planının çıkarılması, ancak bütün dünya kütüphanelerindeki Arapça ve Latince nüshaların karşılaştırılması bir neşriyle mümkün olacaktır.

el-Hâvî'nin İslâm tıp tarihindeki en erken değerlendirilişine, Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin (ö. 384/994 [?]) *Kâmilü's-şınâ'u (el-Kitâbü'l-Melekî)* adıyla meşhur tıp kitabının girişinde rastlanmaktadır. Bu değerlendirmeye göre Râzî'nin *el-Hâvî*'si çeşitli hastalıklara ve belirtilerine, ilâçla

ve perhizle tedavi yollarına dair kapsamlı fakat sistemsiz bir eserdir. Müellif anatomi, cerrahi ve fizyolojiye yeterince yer vermemiştir. Ancak onun tıptaki üstünlüğü ve öteki eserlerindeki sistemlilik dikkate alındığında *el-Hâvî*'nin bu kusurları iki sebebe bağlanabilir. Ya bu eser müellifin, yaşlılığı sebebiyle bilgilerini unutabileceğinden kaygılanarak alelacele tuttuğu notlardan ibarettir, ya da kütüphanesinin başına bir şey gelir de insanların kendisini hayırla anacakları eserler zayıf olur düşüncesiyle bu notlarını belli başlıklar altında derlemiş, fakat bu çalışmasını yeniden düzenlemeye ömrü kâfi gelmemiştir. Eğer amacı sadece bu idiyse kitabını lüzumsuz tekrarlar ve iktibaslar yaparak böylesine geniş tutmasına gerek yoktu. Ayrıca hacminin genişliği kitabın istinsah edilip çoğaltılmasını zorlaştırmıştır. Halbuki müellif, esasen bütün hekimlerin ittifak ettiği hususlarda tek tek iktibasları sıralamayp biraz seçmeci davranıyordu kitabın hacmi küçülür, nüshaları kolay bulunabilirdi. Bu haliyle *el-Hâvî* bütün tıp kitaplarını ihtiva eden bir derleme görünümündedir (Hâşim el-Vetrî, IV [1375/1956], s. 392-393).

Mecûsî'nin *el-Hâvî*'ye yönelttiği eleştirisi, haklı tarafları bulunmakla birlikte Râzî'nin eserini yalnızca iktibaslardan ibaret bir tıp ansiklopedisi gibi göstermesi eserin orijinalitesini bütünüyle yok sayan ciddi bir hatadır. Halbuki *el-Hâvî*'nin Grek, Hint, Süryânî ve İslâm tıbbına dair literatürü aktarması yanında müellifine ait çok kıymetli klinik gözlem ve deneyleri ihtiva ettiğini özellikle belirtmek gerekir. Bu yönüyle eser, müellifin "Tecâribü'l-mâristân" adıyla andığı (*el-Hâvî fi't-tıbb*, I, 210; II, 81) gençlik dönemindeki derleme çalışmasından tamamen farklıdır (İskender, *el-Meşriq*, XLIV [1960], s. 173 vd.). Râzî *el-Hâvî*'de belli bir vak'a hakkında öteki tıp otoritelerinin görüşlerini tek tek sıraladıktan sonra çok defa "bana göre" ifadesiyle başlayarak şahsî görüşünü aktarmaktadır (meselâ bk. *el-Hâvî fi't-tıbb*, V, 11, 30, 38 vd.). Max Meyerhof, Râzî'nin *el-Hâvî*'de kaydettiği çok sayıda klinik gözleminden otuz üç önemli vak'ayı tanıtmıştır. Bunlar arasında dizanteri, menenjit, prostat, oftalmi, apandisit, gut, epilepsi, çiçek, kızamık, düşük, siyatik gibi vak'alar sayılabilir. Anılan vak'alar arasında Râzî'nin, Bağdat Mu'tezile ekolünden, kendisinin fikrî muhalifleri arasında bulunan Ebû'l-Hüseyn el-Hay-

yât'ı tedavi etmesiyle ilgili olanı tıp ahlâkı bakımından da son derece ilgi çekicidir (Meyerhof, XXIII [1935], s. 321-356, ayrıca bk. Arapça metin, s. 1-14). Râzî'nin bütün tıp otoritelerinin birikimini değerlendirmekle birlikte hiçbir zaman mutlak otoriteci bir anlayışa sapmadığı ve kendi klinik tecrübelerini ölçü aldığı bilinmektedir. Esasen *Şükûk 'alâ Câlînûs* adlı kitabı da onun eleştirici bir ilmî zihniyete sahip olduğunu yeterince göstermektedir. Çünkü Râzî, sonra gelen ilim adamının birikim açısından öncekinden daha avantajlı olduğuna ve ilmin yeni keşiflerle ilerlediğine inanmaktaydı (DSB, VI, 323, 325-326).

el-Hâvî'nin İslâm dünyasındaki etkisi, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'unun şöhreti yüzünden farkedilmez durumdaysa da eser bizzat İbn Sînâ üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Öyle anlaşılıyor ki İbn Sînâ, "idrar ve gâita ile uğraşan fuzûlî biri" sözleriyle küçümsediği Râzî'nin (bk. Beyhakî, s. 8) bu klinik çalışmalarına çok şey borçludur. E. Zekî İskender, *el-Hâvî*'nin ilk dört cildi dediği nüshasını İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'u ile karşılaştırmış ve çarpıcı benzerlikler tesbit etmiştir (*A Catalogue of Arabic Manuscripts*, s. 30-32). *el-Hâvî*'nin Batı dünyasına olan etkisi ise tartışma götürmez. Eser ilk olarak, Anjou hânedanından Kral Charles'ın isteği üzerine Sicilya'da yahudi hekim ve mütercim Ferec b. Sâlim (Latin dünyasında Farraguth veya Farrachius) tarafından 1279'da *Liber Continens* adıyla Latince'ye çevrilmiş ve Kuzey İtalya'nın Brescia şehrinde 1486'da basılmıştır. XVI. yüzyıl boyunca defalarca basılan bu tercümenin nüshaları nâdirdir. Bunlardan Venedik'te gerçekleştirilmiş olan 1506 ve 1542 tarihli baskıları zikredilebilir. Ancak Latince tercümenin hangi Arapça nüshadan yapıldığı henüz bilinmemektedir (Meyerhof, XXIII [1935], s. 325; İskender, *el-Meşriq*, XLIV [1960], s. 476; Abdülemîr el-A'sam, s. 47). Arapça yegâne baskısı ise 1955-1969 yılları arasında yirmi bir cilt halinde Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye tarafından Haydarâbâd'da *Kitâbü'l-Hâvî fi't-tıbb* (*Continens of Rhazes*) adıyla yapılmıştır. Bilinen tek Türkçe tercümesi *el-Hâvî*'nin üriner sistem hastalıklarıyla ilgili bölümüne aittir (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1013). Eserin dünya kütüphanelerindeki yazma nüshaları Fuat Sezgin tarafından ayrıntılarıyla verilmiştir (GAS, III, 279-280).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir er-Râzî, *el-Hâvî fi't-tıbb*, Haydarâbâd 1955, I, 1-2, 11, 30, 38, 210; II, 81; V, 11, 30, 38 vd.; a.mlf., *Resâ'il felsefiyye* (nşr. P. Kraus), Kahire 1939 → Beyrut 1982, s. 109-110; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 357; Beyhakî, *Tetimme*, s. 8; İbnü'l-Kiftî, *İhbarü'l-'ulemâ*, s. 178, 180; İbn Ebû Usaybia, *Uyünü'l-enbâ*, s. 420-421, 423-424; Mahmûd Necmâbâdî, *Mu'ellesât u Muşannefât-ı Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ Râzî*, Tahran 1339 hş., s. 9-38; Sarton, *Introduction*, I, 609; Elbir Zekî İskender, *A Catalogue of Arabic Manuscripts on Medicine and Science in the Welcome Historical Medical Library*, London 1967, s. 1-2, 30-32; a.mlf., "er-Râzî ve miñnetü't-ṭabîb", *el-Meşriq*, XLIV, Beyrut 1960, s. 475-476; a.mlf., "Taḥkiḳu fi sinni'r-Râzî 'inde bed'i iştigâlih bi't-ṭib", a.e., XLIV (1960), s. 173-175; Sezgin, *GAS*, III, 278-281; Ullmann, *Die Medizin*, s. 130-131; S. Pines, "al-Râzî", *DSB*, VI, 323, 325-326; M. Meyerhof, "Thirty-three Clinical Observations by Rhazes (circa 900 AD)", *ISIS*, XXIII (1935), s. 321-356, ayrıca bk. Arapça metin, s. 1-14; Hâşim el-Vetrî, "Mümeyyizâtü tıbbi'r-Râzî", *MMIIr*, IV (1375/1956), s. 392-393; Esin Kahya, "Studies of Rhazes Medical Heritage", *Muslim World League Journal*, IX/1, Mekke 1981, s. 56-59; Abdülemîr el-A'sam, "Ebû Bekir er-Râzî", *Meusû'atü'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1989, s. 47.

ESİN KAHYA

el-HÂVÎ li'l-FETÂVÎ

(الحوای للفئوی)

Süyûti'nin

(ö. 911/1505)

fetvalarını bir araya getiren eser.

Çeşitli ilim dallarına ait fetva ve görüşleri içermesi bakımından ansiklopedik bir çalışma mahiyeti arzeden eser, diğer benzerleri gibi günlük hayatta karşılaşılan veya tartışılan meseleleri ele alması bakımından devrinin dinî anlayışını, toplumsal yapısını ve sosyo-kültürel değerlerini yansıtmaktadır.

Mukaddimesinde bildirdiği üzere Süyûtî bu eserinde fetvalarından önemli görüldüklerini ve çetin meselelerle ilgili olanlarını ilim dallarına göre sırasıyla "fürû-i fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, hadis, akaid-ke-lâm, tasavvuf, nahiv" ana başlıkları altında toplamış ve fetvaları soru-cevap şeklinde düzenlemiştir. Eserin yaklaşık yarısına yakın kısmını teşkil etmekte olan fûrû-i fıkıhla ilgili fetvaların tertibinde klasik fıkıh eserlerindeki kitab ve bab sistematığının korunduğu görülür. Bu bölüm, Tekrûr bölgesinden yöneltilen sorulara dair fetvaları ihtiva eden "Fethu'l-matlabi'l-mebrûr fi'l-cevâb ani'l-es'ileti'l-vâride mine't-Tekrûr" başlıklı kısımına sona er-